

הסוגיא השתים עשרה – בורר ואוכל (עד ע"א-עד ע"ב)

- [1] תנו רבנן: היו לפניו <שני> מיני אוכלין – בורר ואוכל, בורר ומניח. ולא יברור, ואם בירר – חייב חטאת. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [2] מאי קאמר? חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [3] אמר עולא: הכי קאמר: בורר ואוכל – לבו ביום, ובורר ומניח – לבו ביום; ולמחר לא יברור, ואם בירר – חייב חטאת. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [1] מתקיף לה רב חסדא: וכי מותר לאפות לבו ביום? וכי מותר לבשל לבו ביום? חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [5] אמר רבה: ¹ בורר ואוכל – פחות מכשיעור, בורר ומניח – פחות מכשיעור. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [6] מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור? אלא חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [7] אמר רב יוסף: בורר ואוכל – ביד, בורר ומניח – ביד. בקנון ובתמחוי – לא יברור, ואם בירר – פטור אבל אסור, ובנפה ובכברה – לא יברור, ואם בירר – חייב חטאת. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [8] מתקיף לה רב המנונא: מידי קנון ותמחוי קתני! אלא חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [9] אמר רב המנונא: בורר ואוכל – אוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח – אוכל מתוך הפסולת, פסולת מתוך אוכל – לא יברור, ואם בירר – חייב חטאת. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [10] מתקיף לה אביי: מידי אוכל מתוך פסולת קתני! אלא חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [11] אמר אביי: בורר ואוכל – לאלתר, ובורר ומניח – לאלתר, ולבו ביום – לא יברור, ואם בירר – נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [12] אמרוה רבנן קמיה דרבא, אמר להו: שפיר אמר נחמני. חלק א – הברייתא והמשת פירושה שאלת הפתיחה הפירוש הראשון
- [13] היו לפניו שני מיני אוכלין, ובירר ואכל, ובירר והניח. רב אשי מתני: פטור, רב ירמיה מדיפתני מתני: חייב. חלק ב – מהלוקת רב אשי ורב ירמיה מדפתי ופירושה
- [14] רב אשי מתני פטור, והא תני חייב! לא קשיא, הא – בקנון ותמחוי, הא – בנפה וכברה. חלק ב – מהלוקת רב אשי ורב ירמיה מדפתי ופירושה
- [15] כי אתא רב דימי אמר: שבתא דרב ביבי הואי, ואיקלעו רבי אמי ורבי אסי. שדא קמיהו כלכלה דפירי, ולא ידענא אי משום דסבר אוכל מתוך פסולת אסור, אי משום עין יפה הוא דמכוין. חלק ג – בירית אוכל מפסולת
- [16] אמר חזקיה: הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהן – חייב. חלק ג – בירית אוכל מפסולת
- [17] לימא קסבר חזקיה אוכל מתוך פסולת אסור! – שאני תורמוסין דשלקיה ליה שבעא זימני, ואי לא שקלי ליה – מסרח וכפסולת מתוך אוכל דמי. חלק ג – בירית אוכל מפסולת

רש"י

היו לפניו מיני אוכלין גרסינן, ולא גרסינן שני. ולא יברור לקמיה פריך: מאי קאמר ברישא תנא בורר והדר תנא לא יברור? ולמחר לצורך מחר. וכי מותר לאפות ולבשל לבו ביום והכי נמי אב מלאכה היא, כיון דאמרת ולמחר חייב חטאת. פחות מכשיעור פחות מכגרוגרת. וכי מותר לאפות פחות מכשיעור נהי דחויב חטאת ליכא, איסורא מיהא איכא, דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה בפרק בתרא דיומא (עד ע"א), והיכי קתני בורר לכתחלה? בקנון כלי עץ שעושין כעין צינור רחב מלאחריו וקצר מלפניו, ובעלי מטבע עושים אותו, והבורר בו קטנית נותן קטנית במקום הרחב ומנענעו, והקטנית, מפני שהוא סגלגל, מתגלגל ויורד דרך פיו הקצר, והפסולת נשאר בכלי. פטור אבל אסור מותר לכתחלה לא הוי – דדמי לברירה; וחייב חטאת לא הוי – דכלאחר יד הוא, דעיקר ברירה בנפה וכברה, אבל ביד לא דמי לבורר כלל. מידי קנון ותמחוי קתני הוא הדין נמי דפריך מידי נפה וכברה קתני, אלא חדא מינייהו נקט. אוכל מתוך הפסולת לא דרך ברירה היא. ובורר ומניח לאלתר לאכול לאלתר, שאין זה דרך בוררין. לאוצר להצניע. נחמני אביי. והתניא לעיל חייב, ואי בבורר ומניח לאלתר – מותר לכתחלה הויא, ופטור אבל אסור ליכא. שבתא דרב ביבי הואי הגיע יומו להיות עומד ומשמש על התלמידים. ושדא קמייהו ולא רצה לברור האוכל מתוך העלין ולתת לפני כל אחד ואחד, אלא שטחן והם נוטלים ואוכלים, ובשטוח זה נפרש האוכל מאליו. הבורר תורמוסין לאחר ששלקן הוא בורר אוכל מתוך הקליפה. דשלקי ליה שבעא זימנין למתקן. ואי לא שקלי ליה לאוכל מתוך הפסולת, מתוך שהוא רך ונימוק על ידי שנשלק הרבה, מסרת, והלכך אוכל נמי, כל זמן שמעורב בו – הוי כפסולת, ומיהו אוכל הוא, ומחמירין עליה למיהוי ההוא דשקיל כפסולת מתוך אוכל. ולי נראה: הבורר תורמוסין מתוך פסולת שלהן – מששלקן פעם אחת ממרקין ומערין אותן המים, ובורר המתולעות שלהן, כמו שעושין לפולין, וכן בכל פעם ופעם, וזה בורר האוכל ומניח הפסולת, ואי לא שקלי ליה מסרה גרסינן, הלכך: מששלקום פעמים ושלוש חשיב ליה פסולת, הואיל ואי שביק להו הכי, דלא הדר שליך להו – מסרחי, וכשהוא נוטלן מתוך שאר מינין גרועין המעורבין בהן – כפסולת מתוך אוכל דמי, דהנהו שאר מינין לא מסרחי, דגמר להו בישוליהו פעם ראשונה ושניה. ורבינו הלוי גריס: ואי שקילי ליה מסרה – כשנוטלו נימוח בין אצבעותיו ונמאס, הלכך, ההוא דשקיל הוי כפסולת, והנשאר הוי אוכל עד שחזור ונוטלו.

מסורת התלמוד

[1] היו לפניו שני מיני אוכלין תוספתא שבת טז ט, עמ' 77; ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב; ביצה א י, ס ע"ד. ועיין להלן בבבלי שבת קמג ע"ב (לפי פירוש הרמב"ן). [5] פחות מכשיעור משנה שבת י ה (= בבלי שבת סב ע"ב; עירובין צו ע"ב); ירושלמי חלה א ד, נח ע"א; ביכורים ב א, סד ע"ד; עירובין ב ב, כ ע"ד; בבלי מנחות נד ע"א; כריתות יג ע"א. ועיין ספרא אחרי מות פרק ז הלכה ח. [7] קנון/תמחוי, נפה כברה עיין משנה ביצה א ח (בית הלל); תוספתא שבת יד טז, עמ' 68; יום טוב א ט, עמ' 285. [9] אוכל מפסולת, פסולת מאוכל עיין תוספתא שבת טז ט, עמ' 77; והשווה משנה ביצה א ח (בית שמאי); תוספתא יום טוב א כא, עמ' 285. [11] בורר ואוכל לאלתר עיין ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב ("אורחין אוכלין ראשונה ראשונה"). [12] אמרוה רבנן קמיה דרבא וכו' נדרים נד ע"ב; מעילה כ ע"ב. [13] רב אשי מתני פטור וכו' עיין ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב (מימרת ר' יוחנן וחזקיה). [14] והא תני חייב עיין ירושלמי הנ"ל ("מתניתא פליגא על חזקיה"). הא בקנון וכו' עיין במסורת התלמוד לפיסקא [7] לעיל. [15–16] כלכלה דפירי, תורמוסים מתוך פסולת עיין ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב.

ביאור הסוגיא

מבוא

רשימת אחת עשרה המלאכות הראשונות, סידורא דפת, מתארת את תהליך הכנת הלחם, מן הזריעה והחרישה ועד ללישה ולאפייה. גם לאחר הדישה והזרייה עדיין מעורבת באוכל הרבה פסולת, ויש צורך לנקות את החיטים ממנה על מנת להכנין לשלב הבא בתהליך – הטחינה – והיינו הדוגמה המובהקת של מלאכת הברירה השייכת לעולם החקלאות. כתב רבינו חננאל (עג ע"ב):

פירוש בורר – נוטל פסולת מבין האוכל ומשליכה, או נוטל האוכל ומניח הפסולת; מרקד – שמטיל את האוכל והפסולת בכברה. אם הפסולת כמין עפרורית, הוא יוצא מכברה ונשאר האוכל; ואם האוכל דק והפסולת עבה כמין תבן, יוצא האוכל ונשארת הפסולת בכברה.

העניין המשותף לשתי מלאכות אלו הוא ניקוי האוכל מן הפסולת המעורבת בו לאחר הדישה והזרייה. אמנם מלאכת הברירה (שם הכולל בסוגייתנו גם את מלאכת מרקד) התחילה את דרכה בתחום המצומצם של העבודה החקלאית. אולם במהלך הדורות הרחיבו המפרשים את המושג "בורר" עד שהוא נוגע היום כמעט לכל תחומי החיים. רוב דיני מלאכת "בורר" הנהוגים כיום הלכה למעשה נגזרו מן הדיונים הקצרים שבסוגיא שלפנינו. לא נוכל לעקוב אחר כל השתלשלות פרשנותה ההלכתית של הסוגיא, אבל נשתדל להצביע על שורשי השיטות בדיני ברירה, הן ממקורות התלמוד הן מדברי הראשונים.

נתחיל עם סקירה קצרה של תולדות הסוגיא בתוספתא ובירושלמי, שהרי מתוכן נעמוד על הגדרתה הראשונה של מלאכת "בורר" ועל הבעיות הכרוכות בה, שעמן מתמודדת סוגיית הבבלי.

תולדות הסוגיא

נוסח הברייתא בתוספתא ובירושלמי

שנינו בתוספתא שבת טז ט, עמ' 77:

נתערבו לו פירות בפירות – בורר ואוכל, בורר ומניח על השלחן, בורר ומשליך לפני בהמתו;² ביררן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן או שליקט מתוכן עפר וצרורות – הרי זה חייב.

ברייתא זו היא המקור התנאי העיקרי לדיני ברירה בשבת, והיא כוללת מספר יסודות. המקרה שנזכר ברישא הוא: "נתערבו לו פירות בפירות", ואילו בסיפא משמע שתערובת זו כוללת גם "עפר וצרורות". ברישא מובאת סדרת מקרים שבהם מותר לברור אוכל לכתחילה ("בורר ואוכל" וכו'), ובסיפא מובאים שני מקרים שבהם חייב הבורר חטאת. התלמוד הירושלמי הביא בתוך המשא ומתן שלו קטעים מסוימים מתוך ברייתא דומה, ומהשוואת קטעים אלה ללשון התוספתא ניתן לראות שהברייתא של הירושלמי היא גלגול של אותה מסורת המצויה גם בתוספתא:

² לשון זה ("בורר ואוכל" וכו') מצוי גם בתוספתא מעשרות ג יט, עמ' 236. על פי ההקשר במעשרות נראה שעיקר העניין במקרה השלישי, "ומשליך לפני בהמתו", ואילו המקרה השני, "ומניח על השלחן", אינו מתיישב שם לגמרי. עיין בביאור הקצר של ליברמן על אתר ובתוספתא כפשוטה למעשרות, עמ' 689–690. בסוגייתנו כאן, לעומת זאת, עיקר העיסוק הוא בשני המקרים הראשונים, ולא נזכר המקרה השלישי – לא בירושלמי ולא בבבלי.

תוספתא שבת טז ט, עמ' 77	ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב
נתערבו לו פירות בפירות:	< כותרת חסרה >
בורר ואוכל, בורר ומניח על השלחן, בורר ומשליך לפני בהמתו.	בורר ואוכל, בורר ומניח על השלחן < המשך חסר >.
ביררן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן או שליטת מתוכן עפר וצרורות – הרי זה חייב.	ובלבד שלא יבור את כל אותו המין. אם עשה כן בשבת – חייב.

הירושלמי לא הביא את נוסחה המלא של ברייתא זו אלא רק אותם קטעים הנחוצים על מנת להקשות על דברי האמוראים שנזכרו בסוגיא שנביא להלן. בירושלמי אמנם לא הובאה לברייתא כותרת, אבל מהמשך הדברים ניתן להסיק שגם היא עוסקת בתערובת מיני פירות שונים. גם רוב ההבדלים האחרים בין נוסח הברייתא בירושלמי לבין נוסח התוספתא נראים זניחים למדי, חוץ מאחד: בנוסח הירושלמי חסרות המילים "שליטת מתוכן עפר וצרורות". שינוי זה משקף לכאורה את מגמת הירושלמי להפריד בין שתי הסוגיות: סוגיית תערובת אוכל ופסולת וסוגיית תערובת אוכל ואוכל, ולקדיש לכל אחת מהן דיון בפני עצמו. הנה לשון הירושלמי שם (שבת ז ב, י ע"ב):

אמר רבי יודן: יש שהוא בורר צרורות כל היום ואינו מתחייב, יש שהוא נוטל כגרוגרת ומיד מתחייב. היך עבידה? [=היכי דמי?] היה יושב על גבי כרי וברר צרורות כל היום – אינו מתחייב; נוטל לתוך ידו כגרוגרת ובירר – חייב!

דברי רבי יודן נראים כהרחבה ופיתוח של הדין הסתום הכלול בתוספתא: "או שליטת מתוכן עפר וצרורות – הרי זה חייב". הוא הניח דין זה כנתון, ולא בא אלא להגדיר ביתר דיוק את התנאים שבהם מתחייב הבורר חטאת. לפי דבריו, כל זמן שלא הוסרו כל הצרורות מן הכרי אינו חייב, זאת משום שהחייבים לא תוקנו כראוי ולא ניתן עדיין לטווחן כדי להכין מהן קמח. גם לאחר ברירת רוב רובם של צרורות הכרי, כל זמן שאין לפחות כגרוגרת חייבים נקיות לחלוטין מכל הצרורות במקום אחד, עדיין לא השלים הבורר אפילו את שיעורה המינימלי של מלאכתו, ולכן אינו חייב מן התורה. לעומת זאת, אם הוציא כגרוגרת מן הכרי וניקה רק אותה מכל הצרורות שבה, חייב, שהרי בכך כבר השיג את עיקר תועלת מלאכת ברירה, לפחות בכל האמור בכגרוגרת זו.

הדין האמוראי בירושלמי

בהמשך הירושלמי שם, הובא דיון מפורט בנושאה השני והעיקרי של התוספתא: ברירת אוכלים מאוכלים. הנה דברי הירושלמי בנידון (שבת ז ב, י ע"ב – ביצה א י, ס ע"ד):

- [א] בירר אוכלים מתוך אוכלים – חזקיה אמר: חייב; רבי יוחנן אמר: פטור.
 [ב] מתניתא פליגא על חזקיה: בורר ואוכל, בורר ומניח על השולחן.
 [ג] ר' בון בר חייה בשם ר' שמאל בר רב יצחק: תיפתר שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה.
 [ד] והתני: ובלבד שלא יבור את כל אותו המין; אם עשה כן בשבת – חייב!
 [ה] על דעתיה דחזקיה, שכן הבורר בשבת – חייב.⁵
 [ה] על דעתיה דרבי יוחנן, שכן הבורר כדרכו במקום אחר – חייב.
 [ו] על דעתיה דחזקיה, אפילו עיגולין מן גוא עיגולין? אפילו רמונים מן גוא רמונים? אין כיני [=אם כן היא], אפילו בני נש מן גו בני נש?!

לפי מהלך סוגיית הירושלמי נראה לכאורה שדברי חזקיה ורבי יוחנן שבפיסקא [א] הם מימרא עצמאית שאינה מוסבת על מקור תנאי כלשהו, ובעל הסוגיא הוא שהביא את לשונות הברייתא שבפיסקאות [ב] ו-[ד] כדי להקשות על דבריהם. אולם המדייק בלשון הברייתא כפי שהובא בירושלמי יגלה בו קושי מסוים שאולי בו יש כדי להסביר את יסוד המחלוקת בין שני אמוראים אלה.

לשון הרישא של הברייתא בפיסקא [ב] של הירושלמי הוא: "בורר ואוכל, בורר ומניח על השולחן", ומכאן משמע שמותר לברור לכתחילה, בין לאכילה מיידית בין להנחה על השולחן לשם אכילה מאוחרת. גם מלשון התנאי שהובא בפיסקא [ד] של הירושלמי: "ובלבד שלא יבור את כל אותו המין" משמע שכל עוד לא ברר אדם "את כל אותו המין" אלא השאיר פרי אחד מעורב שלא ברר, עדיין מותר לכתחילה לברור אוכל מאוכל, ומיד מסיימת אותה בבא של הברייתא: "ואם עשה כן בשבת – חייב". והנה, מעבר חד כזה בין מותר לכתחילה לבין חייב חטאת אינו אופייני להלכה התנאית, ובמיוחד בהלכות שבת החמורות.

מכאן ניתן להבין שרבי יוחנן, שאימץ את הקולא שברישא של הברייתא, אינו יכול להשלים עם החומרא שבסיפא. לכן קבע רבי יוחנן שהבורר אוכלים מתוך אוכלים פטור בכל מקרה, גם אם ברר "את כל אותו המין". הוא נאלץ אפוא לפרש את לשון הסיפא ("אם עשה כן בשבת חייב") שלא כפשוטו ולהעמיד את הסיפא באוקימתא שונה מזו של הרישא: "שכן הבורר כדרכו במקום אחר – חייב". ופירושו: אמנם אין איסור מן התורה לברור אוכל מאוכל כלל, אבל חכמים אסרו ברירת אוכל מאוכל "כל אותו המין" משום שברירה זו דומה לברירת פסולת מאוכל, שהיא, ורק היא, הברירה "כדרכה במקום אחר" שחייבים עליה חטאת.

חזקיה, שאימץ את החומרא שבסיפא של הברייתא, אינו יכול להשלים עם הקולא שברישא. אם אכן חייב אדם חטאת אם ברר אוכל מאוכל "כל אותו המין", אין ספק בכך שלא תותר ברירת אוכל מאוכל "כל אותו המין" חוץ מאחד. לכן נאלץ חזקיה לפרש את לשון הרישא שלא כפשוטו: "תיפתר שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה", כלומר מותר אמנם לברור לשם הנחה על השולחן, אבל רק בתנאי שברירה זו היא לשם אכילה מיידית. בפירוש זה ביטל חזקיה למעשה את עצמאותו של ההיתר השני ששנו בברייתא ("בורר ומניח על השולחן"). והגביל אותו למקרה שבו קיים האדם גם את התנאי ששנו בהיתר הראשון ("בורר ואוכל"). מכאן עולה שלדעת חזקיה אסור לכתחילה לברור אוכל מאוכל לשם אכילה מאוחרת יותר, ואפילו פרי אחד. ומדוע החמירו חכמים כל כך בעניין זה? משום שלדעת חזקיה, הבורר אוכל מאוכל "כל אותו המין" לשם אכילה מאוחרת יותר, חייב חטאת. לכן אסרו חכמים לברור אפילו פרי אחד מדרבנן כדי שלא ייכשל אדם באיסור תורה.

מחלוקת פרשנית זו גוררת איתה כמובן גם מחלוקת בסברה ובהלכה. עמדת רבי יוחנן משקפת ככל הנראה את העובדה שגם לאחר ברירת תאנים מתמרים (למשל) נותרו התאנים תאנים והתמרים תמרים ואיזה תיקון או תועלת יש בכך? רמז לסברה זו נמצא בסוף מהלך הירושלמי [ו], שם שאלו על עמדת חזקיה האם לדעתו יתחייב גם הבורר "עיגולים מתוך עיגולים". "עיגולים" הם עיגולי דבלה, ופירש רש"י (ביצה ג ע"ב ד"ה ליטרא קציעות): "תאנים שנתייבשו בשדה וקצען במקצוע, והוא שם כלי העשוי לכך, וחותרין בו עוקצי התאנים ואחר כך דורסים אותם בכלי עגול והן נדבקין יחד ונעשין כגבינה, והוא נקרא עגולי דבילה". מפירוש זה נבין את התועלת שבברירת תאנים מתמרים, שהרי כל זמן שהם מעורבים לא ניתן להכין עיגולי דבלה, ולכן נחשבת ברירה זו (לדעת חזקיה) כתיקון בגוף הפירות – הדומה לברירת פסולת מן החיטים, המכשירה את החיטים לטחינה – ומשום כך חייבים עליה מן התורה. אולם העיגולים עצמם כבר נגמרה מלאכתם, ואיזו תועלת יש אפוא בברירת "עיגולים מתוך עיגולים"? הירושלמי ממשיך ומתמיה: "אפילו רימונים מתוך רימונים?". על רימונים מתוך תפוחים אין הירושלמי שואל, שהרי יש כאן תיקון (לדעת חזקיה) – אמנם לא בגוף הרימון או התפוח, אבל אלו נמכרים בפני עצמם ואלו בפני עצמם, ויש כאן תיקון מבחינה כלכלית בנוגע לאחסונם באוצר ומכירתם בשוק אחר כך. אולם בנוגע לרימונים מתוך רימונים בוודאי אין תיקון גם לדעת חזקיה, וכל שכן בנוגע לבני אדם.

ביאור הסוגיא – יחס הבבלי לירושלמי

בסוגיית הבבלי שלושה מהלכים, וכל אחד מהם מקביל ליסוד הנמצא בסוגיית הירושלמי:

1. בירושלמי ישנה ברייתא הדומה לתוספתא הנ"ל ודיון (אליבא דחזקיה) המעמיד את הרישא ("בורר ואוכל, בורר ומניח על השולחן") במקרה "שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה"; בבבלי מצויה ברייתא דומה [1] לזו שבירושלמי, וכן סדרת פירושים [3, 5, 7, 9, 11] הדומים לפירוש שמציע הירושלמי לברייתא אליבא דחזקיה.
2. בירושלמי מחלוקת אמוראים בעניין ברירת אוכלים מאוכלים (רבי יוחנן וחזקיה); בבבלי מחלוקת דומה [13], לפחות מבחינה ספרותית, בין רב אשי לבין רב ירמיה מדיפתי.
3. בירושלמי סיפור על ברירת תורמוסים מפסולתם, שיובא בביאור להלן; בחלק השלישי של הבבלי מובא סיפור דומה [15], העוסק גם הוא בברירת תורמוסים מפסולתם.

נמצאנו למדים שסוגיית הבבלי היא גלגול של אותה מסורת תלמודית הנמצאת גם בתלמוד הירושלמי. מהו היחס בין שתי מסורות אלו? על שאלה זו לא ניתן להשיב באופן חד-משמעי. אולם חשוב לציין שהנקודה המרכזית בסוגיית הירושלמי, האם חייבים על ברירת אוכלים מאוכלים, הוכרעה במסורת הבבלי עוד קודם שהוחל לדון בסוגיא. הבבלי מניח כמו בן מא ליו שחייבים על ברירת אוכלים מתוך אוכלים, והוא עוסק בעיקר בניסיונות שונים להגדיר במדויק את הגבולות בין המקרים שבהם מותר לעשות זאת לכתחילה לבין המקרים שבהם חייב על כך חטאת. ואם כן, סביר להניח שסוגיית הבבלי בנויה על יסודות שבאו מארץ ישראל, העומדים דווקא בשיטת חזקיה, כאשר חכמי בבל המשיכו ופיתחו את הסוגיא ברוח שיטתו.

החלק הראשון – הברייתא ופירושיה [1-12]

בראש סוגיית הבבלי עומדת ברייתא הדומה מאוד לברייתא הנמצאת בסוגיית הירושלמי, כפי שיתבאר מהשוואת שני הנוסחים:

בבלי [1]	ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב
היו לפניו שני מיני אוכלין;	
בורר ואוכל, בורר ומניח;	בורר ואוכל, בורר ומניח על השלחן;
ולא יברור;	ובלבד שלא יבור את כל אותו המין;
ואם בירר –	אם עשה כן בשבת –
חייב חטאת.	חייב.

ברוב הפרטים המקבילים דומה נוסח הבבלי לנוסח הירושלמי חוץ מבדבר אחד: בבבלי לשון הסיפא ("ולא יברור") סתום ובלתי מובן לעומת הלשון המפורש והברור של הירושלמי ("ובלבד שלא יבור את כל אותו המין"). לעיל שיערנו שלפי עמדת חזקיה, הסבור שמוותר לברור לכתחילה רק אם היו "אורחין אוכלין ראשונה ראשונה", מהווה הנוסח המפורש של הסיפא בירושלמי בעיה, שהרי ניתן לדייק ממנו: "הא אם לא בירר את כל אותו המין, גם אם לא היו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה – מותר". מכיוון שסוגיית הבבלי בנויה ככל הנראה על מסורת ארצישראלית העומדת בשיטת חזקיה, ייתכן שכבר בארץ ישראל קיצרו את נוסח הברייתא, ולא נותר לו לבבלי אלא להתמודד עם נוסח מקוטע ובעייתי זה של הברייתא.

חמישה פירושים הוצעו בבבלי לברייתא זו ([3, 5, 7, 9, 11]), וארבעת הראשונים נדחו לכאורה בשל הקושיות שהוקשו עליהם ([4, 6, 8, 10]). קודם נדון בפירושים עצמם ואחר כך בקושיות.

א – עולא [3] פירש שמותרת ברירה "לבו ביום" לעומת ברירה "למחר". אם הכיר עולא את לשון הירושלמי, "שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה", נראה שהבין אותו כ"לאו דווקא", שהרי לדעתו, כל שהוא לצורך אכילה באותה שבת מותר, ורק ברירה "למחר" אסורה וחייבים עליה חטאת.

ב – רבה (או רב חסדא) [5] לא הדגיש את ממד הזמן אלא את ממד הכמות: "פחות משיעור" לעומת "כשיעור". ייתכן שנמצא רמז לשיטה זו בדברי הירושלמי, שהרי אכילה "ראשונה ראשונה" משמעה אכילה בכמויות קטנות קודם שתוכלנה אלה להצטרף לשיעור גדול.

ג – רב יוסף [7] הדגיש את הדרך שבה בוצעה מלאכת הברירה: "ביד", "בקנון ובתמחוי" או "בנפה ובכברה". חילוקים אלה שבפירושו של רב יוסף מצויים במשנה ביצה א ח: "הבורר קטנית ביום טוב – בית שמאי אומרים: בורר אוכל אוכל, ובית הלל אומרים: בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה". ייתכן שרב יוסף ראה בלשון ההיתר של הירושלמי, "אוכלין ראשונה ראשונה", רמז לדברי בית שמאי "בורר אוכל אוכל", ולכן ניצל את דברי בית הלל במשנה זו כדי לבאר את אוקימתת המקרה שבו אסור לברור לכתחילה וכן של המקרה שבו אם ברר חייב חטאת.

ד – פירושו של רב המנונא [9] נראה כהמשך של הפירוש הקודם, אלא שבמקום להסתמך על משנת מסכת ביצה הסתמך על העניין שנזכר בנוגע לשיטת בית שמאי בהלכה המקבילה בתוספתא יום טוב א כא, עמ' 285: "בורר את האוכלין ומניח את הצרורות" או כלשון הברייתא בבבלי ביצה יד ע"ב: "נוטל את האוכל ומניח את הפסולת". כמובן, ייתכן שרב המנונא הכיר את הנוסח המקורי של התוספתא: "נתערבו לו פירות בפירות [...] ליקט מתוכן עפר וצרורות – הרי זה חייב". מכל מקום, נראה שהמשיך בכך את המגמה הפרשנית של קודמו, שהרי "בורר אוכל אוכל" משמע "אוכל" דווקא, לא פסולת.

ה – פירושו של אביי [11] דומה לפירוש הראשון שהציע עולא לעיל, אלא שתחת ההבחנה בין "בו ביום" לבין "למחר" הציע אביי הבחנה בין "לאלתר" לבין "בו ביום". אם אכן עומדת סוגיית הבבלי בשיטת חזקיה שבירושלמי, יש לפירושו של אביי יתרון ברור, שהרי "אורחין אוכלין ראשונה ראשונה" משמע "לאלתר" ולא "בו ביום". מצד שני, לדעת אביי חיוב החטאת הוא משום ברירה "לאוצר", כלומר לשם אחסון ושיווק הפירות, ואין ברירה "בו ביום" מתאימה למושג "אוצר". לכן נאלץ אביי לפרש שהבורר "לבו ביום" חייב רק משום שהוא "נעשה כבורר לאוצר", כלומר שברירה זו דומה לברירה לאוצר כך שנחשיב את הבורר כאילו ברר לאוצר.

התמחוי או הקנון – סעודה מתוך כלי משותף בתבליט אשורי מן המאה השביעית לפנה"ס

הקושיות שבמהלך הראשון של הסוגיא

חמשה פירושים שונים הוצעו בסוגיא לברייתא העומדת הראשה – ארבעה נדחו, ורק האחרון (אביי) זכה לברכת רבא [12]. שני הפירושים הראשונים נדחו בקושיות כמעט זהות; וכן שני הפירושים הבאים נדחו בקושיות כמעט זהות. מתעוררת אפוא שאלה לגבי מבנה מהלך הסוגיא: אחרי שנדחה הפירוש הראשון [3] בידי קושיא מסוימת ("וכי מותר לאפות לבו ביום?"), מדוע מציע רבה את הפירוש השני [5] רק כדי שגם הוא יידחה בידי קושיא כמעט זהה ("וכי מותר לאפות פחות מכשיעור?")? כמו כן – אחרי שנדחה הפירוש השלישי [7] בידי קושיא מסוימת ("מידי קנן ותמחוי קתני?"), מדוע מציע רב המנונא את הפירוש הרביעי [9] רק כדי שגם הוא יידחה בידי קושיא כמעט זהה ("מידי אוכל מתוך פסולת קתני?")?

בנוגע לשני הפירושים הראשונים הציע הרמב"ן שני הסברים. ההסבר הראשון הוא: "קסבר רבה שאין בבורר פחות מכשיעור חיוב כאופה פחות מכשיעור שאין דרך ברירה בכך, אלא כאוכל ומצא פסולת בחתיכה שהוא אוכל ומפריש פסולת מתוך אוכל הוא שמותר; ורב יוסף אמר דכיון דכשיעור חייב פחות מכשיעור נמי אסור דדרך ברירה הוא שכל בורר קימעא קימעא הוא בורר עד שמצטרף לחשבון גדול". כלומר, על שאלות כמו "מה היא דרך ברירה?", ו"מה היא דרך אכילה?" אפשר לענות בדרכים שונות. עולא יכול לטעון שברירה "לבו ביום" איננה דרך הבוררים, ואילו רב חסדא יכול לטעון כנגדו שברירה "לבו ביום" הרי היא דומה לברירה "לאוצר", וחייב. רבה יכול להסכים עם רב חסדא שברירה "לבו ביום" היא אסורה מן התורה, ועדיין להחזיק בדעה שברירה "פחות מכשיעור" היא דרך אכילה ומותרת, כאשר רב יוסף יכול לטעון טענה נגדו ולחלוק עליו בזה.

אולם הרמב"ן לא הסתפק בהסבר הזה, והציע דרך אחרת בהבנת המהלך, המבוססת על שינוי גירסא בין נוסח הדפוס לבין נוסח כתבי-היד. בדפוסים נוסח פיסקאות [3-4] הוא: "מתקיף לה רב חסדא... אלא אמר רב חסדא...", כסגנון הרגיל; ואילו הרמב"ן גורס: "מתקיף לה רב חסדא... אלא אמר רבה..." (בדומה לנוסח בכתבי-היד), ולכן הוא פירש: "אי נמי רבה לאו לפרוקי קושיא דרב חסדא אתא אלא לפרוקי ברייתא אתא, וקושיא לא שמיע ליה; ועולא ורבה תרווייהו אברייתא קיימי, וגמרא דקא מסדר להו בתר אתקפתא; וכן במקומות הרבה בתלמוד". כלומר, שני הפירושים של עולא ושל רבה מקבילים הם, שניהם מוסבים ישירות על הברייתא עצמה – עולא לא שמע את הקושיא של רב יוסף על רבה, ורבה לא שמע את הקושיא של רב חסדא על עולא. מסדר הסוגיא הוא שקבע את דבריהם בזה אחר זה, כאילו רבה משיב לרב חסדא אחרי שהוא שמע את הקושיא הקשה על דברי עולא, ולא היא.

בנוגע לקושיות האחרונות יש הטוענים (תוספות ד"ה מתקיף לה רב המנונא) שאין הקושיות זהות כלל, שהרי (לדעתם) הקושיא השלישית ("מתקיף לה רב המנונא: מידי קנן ותמחוי קתני?") היא דווקא על תוספת הלשון השלם שהוסיף רב יוסף לדין האמצעי של ברייתא ("בקנן ובתמחוי לא יברור, ואם ברור אכל אסור") שאין לו זכר במקור; ואילו הקושיא שהקשה אביי על פירושו של רב המנונא היא על עצם תוספת הפרשנות שניתנה לשני הדינים שנזכרו במפורש בנוסח המשנה. אולם, הרמב"ן דחה את ההבנה הזאת של קושית רב המנונא, באומרו:

לאו עיקר קושיא משום קנן ותמחוי שא"כ היה אפשר לו לאומרה בלא תוספת, ולא היה לו לרב הונא להחליף התירוץ לגמרי... דאנן הכי מקשינן: כיון דרישא מוקמת ביד, סיפא נמי ביד הוא, ולא בנפה וכברה ולא בקנן ולא בתמחוי – שאם היה כן, היה לו לתנא לפרש כן; אבל בתירוץ דאביי לק"מ, משום דבורר ואכל ומניח לאלתר משמע, ובורר סתם לבו ביום משמע.

כלומר, אם רב המנונא⁴ התנגד רק לתוספת הדין של "פטור אבל אסור", משום שבמקור יש רק שני דינים (רישא – מותר, וסיפא – חייב), הוא יכול היה לתקן ולומר: "בורר ואוכל ביד; ולא

יברור בכברה, ואם בירר בכברה חייב חטאת", ללא תוספת "ובתמחוי פטור אבל אסור" – בלי להחליף את עיקר הפירוש שהציע רב יוסף. לכן הסביר הרמב"ן שעיקר הקושיא היא על עצם המגמה בדברי רב יוסף להעמיד את הרישא באוקימתא אחת, ואת הסיפא באוקימתא אחרת כדי לתרץ את החילוק בין מותר לחייב בברייתא – משום שהמגמה הזאת סותרת את כללי הניסוח של המקורות התנאיים: אמנם אפשר לפרש הברייתא על פי איזו אוקימתא שרוצים, כל עוד האוקימתא לא נזכרה במפורש בלשון הברייתא היא תקפה גם ברישא וגם בסיפא, כאשר עיקר הסיבה לחילוק בין הדין שברישא לבין הדין שבסיפא תלויה בהבדל בין המקרים שנזכר במפורש בברייתא עצמה. לכן הדגיש הרמב"ן את העובדה שדברי אביי אינם אלא פירוש משמעות הלשונית שנזכרו בברייתא במפורש: בורר ואוכל = לאלתר; ולא יברור [סתם] = לבו ביום.

אולם לשיטת הרמב"ן שוב לא מובן איך יכול רב המנונא לדחות את פירושו של רב יוסף, ואז להציע פירוש אחר המעמיד גם הוא את הרישא ואת הסיפא באוקימתאות סותרות, ומשום כך חשוף גם הוא לאותה הביקורת שהוא השמיע ("מידי ... קתני")! לשאלה זו אפשר להשיב בשתי דרכים, ושתייהן הרחבות של דברי הרמב"ן הנ"ל. מצד אחד אפשר לומר שרב המנונא "לאו לפרוקי קושיא על רב יוסף אתא אלא לפרוקי ברייתא אתא, וקושיא לא שמיע ליה; רב יוסף ורב המנונא תרווייהו אברייתא קיימי, וגמרא דקא מסדר להו בתר אתקפתא" – כלומר, הפירושים בסוגיא [3, 5, 7, 9, 11] פירושים מקבילים הם, וכל אחד מוסב ישירות על הברייתא, כאשר מסדר הסוגיא קבע את מקומם בסוגיא זה אחר זה. לפי דרך זו יש לומר שרוב הקושיות בסוגיא [6, 8, 10] אינן דברי האמוראים עצמם, אלא דברי בעל הסוגיא הבא לסדר קשרי משא ומתן בין הפירושים השונים ולאחד אותם ליחידה ספרותית אחת.

אמנם דרך זו נראית נכונה מבחינה היסטורית וספרותית (ומשום כך סידרתי את פסקאות [6, 8, 10] בנוסח הסוגיא לעיל באות המיוחדת לדברי סתם התלמוד), אבל אין בהן כדי להסביר את דברי הסוגיא כפי שהם לפנינו, שהרי אינם מסבירים מדוע קבע בעל הסוגיא קושיות זהות בזה אחר זה באותו מהלך! זאת ועוד: אין בדברים אלה כדי להסביר איך התעלמו שני אמוראים, רב יוסף ורב המנונא, מכלל פשוט וידוע של ניסוח המשניות, כאשר הציעו אוקימתאות סותרות לרישא ולסיפא של אותה הברייתא, ורק אביי נזכר שיש לפרש את החילוק בין הרישא לבין הסיפא על פי השינוי בין המקרים שנזכר בנוסח הברייתא עצמה!

לכן יותר נראה לפרש שגם כאן הדבר תלוי בשיקול הדעת של כל אמורא ואמורא – כאשר רב יוסף סבור שבורר ואוכל ומניח "ביד" משמע, ובורר סתם "בכברה" משמע; ואילו רב המנונא חלק ואמר "שאם היה כן, היה לו לתנא לפרש כן". ובכל זאת עדיין יש מקום לרב המנונא עצמו לסבור שבורר ואוכל ומניח "אוכל מפסולת" משמע, ובורר סתם "פסולת מאוכל" משמע, ואביי חלק עליו ואמר "שאם היה כן, היה לו לתנא לפרש כן". ואכן כך פירשתי את דבריהם לעיל על פי המסורת המקבילה בתלמוד הירושלמי.

ביאור החלק השני

נוסח חלקה השני של הסוגיא יציב למדי בחמשת עדי הנוסח הישירים של הבבלי. ההבדל הבולט הוא, שדפוס שונצינו וכתבי יד אוקספורד ובולוניה 2 גורסים: "רב אשי מתני פטור רב ירמיה מדיפתי מתני חייב רב אשי מתני פטור והא תני חייב לא קשיא" וכו', ואילו כתבי יד ותיקן ומינכן גורסים: "רב אשי מתני חייב רב ירמיה מדיפתי מתני פטור רב ירמיה מדיפתי מתני פטור והא קא תני חייב לא קשיא" וכו'. חילוף זה בין רב אשי לבין רב ירמיה מדיפתי אינו משנה הרבה, לא בנוגע למבנה המהלך וגם לא בנוגע לתוכנו. לכן נשתמש לצורך העיון בנוסח כתב יד ותיקן:

היו לפנינו שני מיני אוכלין ובריר ואכל ובריר והניח – רב אשי מתני: חייב, רב ירמיה מדפתי מתני: פטור. רב ירמיה מדפתי מתני פטור? והא קתני חייב! לא קשיא: כאן בקנון ובתמחוי, כאן בנפה ובכברה.

המקרה שנידון במהלך זה זהה למקרה שנידון ברישא של הברייתא שהובאה בראש הסוגיא: "היו לפניו שני מיני אוכלין ובורר ואוכל ובורר ומניח". ההבדל הוא בכך ששם מותרת הברירה לכתחילה ואילו כאן אסורה לכתחילה, ולפי רב אשי גם חייב חטאת, ואילו לפי רב ירמיה מדפתי פטור אבל אסור. הלבני (עמ' ריד-רטז) העלה, לאחר דיון מעמיק בניתוח הסוגיא, את האפשרות שעצם הקושיא "והא תני חייב" היא הוספה מאוחרת מוטעית, והקושיא המקורית היתה "מברייתת ת"ר 'בורר ואוכל ובורר ומניח', כלומר לכתחילה, והיא על שניהם על רב אשי ועל רב ירמיה מדפתי" (עמ' רטז).⁵

רש"י נאלץ כמובן להתמודד עם הנוסח הקיים של הסוגיא, ופירש: "והתניא – לעיל חייב, ואי בבורר ומניח לאלתר, מותר לכתחלה הויא, ופטור אבל אסור ליכא". לדעתו אין כאן סתירה ישירה בין הסיפא של הברייתא לבין דברי מי שאמר פטור, אלא סתירה עקיפה: אם רצונך להעמיד את דברי האמורא כאן בבורר "לבו ביום" (כאוקימתא של הסיפא לפי מסקנת חלקה הראשון של הסוגיא), הרי שאז יהא הדין "חייב"; ואם רצונך להעמיד את דברי האמורא "בבורר ומניח לאלתר" (כאוקימתא של הרישא) הרי שאז יהא הדין "מותר לכתחלה", ולא תמצא בשום פנים ואופן דין של "פטור אבל אסור" ("ופטור אבל אסור ליכא"). מכל מקום, משמע מדברי רש"י שעיקר הקושיא מהרישא של הברייתא: "ואי בבורר ומניח לאלתר – מותר לכתחלה הויא, ופטור אבל אסור ליכא", משום שדברי רב אשי ורב ירמיה מדפתי עוסקים כפשוטם במקרה של הרישא הנ"ל.

נראה אפוא – הן לפי רש"י⁶ הן לפי הלבני – שהתירוץ שהציע התלמוד ("לא קשיא, כאן בקנן ובתמחוי כאן בנפה ובכברה") מוסב על דברי רב אשי ורב ירמיה מדפתי: אמנם רב אשי ורב ירמיה מדפתי עסקו בברירה לאלתר, ומן הדין שתהא זו מותרת לכתחילה כדין הרישא בברייתא שלעיל, אולם זהו דווקא בברירה ביד. אם ברר לעומת זאת "בקנן ובתמחוי", פטור אבל אסור (כדעת רב ירמיה מדפתי), ואפילו ברר לאלתר; ואם ברר "בנפה ובכברה" חייב (כדעת רב אשי) ואפילו ברר לאלתר.

השאלה שיש לשאול על פירוש רש"י היא: מדוע שאלו מן הסיפא ("והא קתני חייב") אם עיקר הקושיא באמת מן הרישא ("בורר ואוכל לאלתר")? כמו כן, מדוע שאלו דווקא על מי שאמר "פטור" אם אכן עיקר הקושיא מן הרישא, ועל שניהם כאחד? לפי הלבני ניחא, שהרי הוא סבור שהקושיא אינה אלא הוספה מוטעית ומאוחרת. אולם קושיא זו מצויה בכל עדי הנוסח של הבבלי, ואף מצאנו במסורת המקבילה בירושלמי עדות לכך שקושיא זו היא דווקא יסוד קדום מאוד בסוגייתנו, ולא הוספה מאוחרת:

ירושלמי שבת ז ב, י ע"ב

סוגייתנו חלק ב

[1] בירר אוכלים מתוך אוכלים – חזקיה אמר: חייב; רבי יוחנן אמר: פטור... [4] והתני: ובלבד שלא יבור את כל אותו המין; אם עשה כן בשבת – חייב.

היו לפניו שני מיני אוכלין ובריר ואכל ובריר והניח – רב אשי מתני: חייב; רב ירמיה מדפתי מתני: פטור. רב ירמיה מדפתי מתני פטור? והא קתני חייב!

לכאורה עיקר הקושיא בירושלמי היא על מאן דאמר פטור (רבי יוחנן), כמו בחלקה השני של סוגייתנו בבבלי, וזאת משום שרבי יוחנן הוא שנאלץ להציע פירוש דחוק ללשון הברייתא כדי לתרץ את עמדתו שאין חייבים חטאת על ברירת אוכל מאוכל. ההבדל העיקרי בין שתי מסורות אלו הוא השאלה העומדת ביסוד הדיון. בירושלמי השאלה היא כאמור אם יש בכלל איסור תורה בברירת אוכלים מאוכלים. לכן הקשו בירושלמי מן הסיפא של הברייתא כדי להוכיח שאכן חייבים מן התורה על ברירת אוכלים מאוכלים, ובניגוד לעמדתו המפורשת של רבי יוחנן.

5 הלבני תלה שחזור זה בגירסת הרי"ף כתב יד ניו יורק ובעיקר בגירסת פסקי הרי"ד, ואין הדבר מוכרח כלל, ואין כאן מקום להאריך.

6 לפירוש אחר בדברי רש"י עיין תוספות ד"ה והתניא חייב.

אולם בבבלי, כאמור לעיל, אין מקום לקושיא זו שהרי עורכי סוגיית הבבלי קבעו מראש שעל ברירת אוכלים מאוכלים חייבים חטאת, כעמדת חזקיה וכפשט לשון הברייתא והתוספתא שהובאו בביאור לחלקה הראשון של הסוגיא. לכן נראה שעצם הקושיא – דווקא מן לשון הסיפא של הברייתא, ודווקא על מי שאמר פטור – משקפת את השמרנות המיוחדת של עורכי התלמוד הבבלי, שלא היו מוכנים לוותר על יסוד ספרותי קדום של הסוגיא גם לאחר שאיבד את עיקר תפקידו בסוגיא.

עורכי הבבלי הסבו את נושא המחלוקת מעניין לעניין ושינו את תיאור המקרה בכותרתה בהתאם: "ובירר ואכל ובירר והניח". לפי לשון הברייתא העומדת בראש סוגיית הבבלי, במקרה שכזה מותר לברור לכתחילה, שהרי בורר ואוכל "לאלתר משמע". לפיכך, כדי להסביר את עמדות רב אשי ורב ירמיה מדפתי, השתמשו עורכי הבבלי בפירוש רב יוסף בחלקה הראשון של הסוגיא לעיל כדי לסייג את ההיתר של הרישא: אמנם מותר לכתחילה לברור לאלתר, אבל בתנאי שברירה זו נעשית ביד; אולם אם נעשתה ברירה זו בקנון ובתמחוי – פטור אבל אסור; ואם נעשתה בנפה ובכברה – חייב.

על פי העיון במקבילה בירושלמי נתברר, בניגוד להשערתו של הלבני, שהקושיא בחלק השני של סוגייתנו, דווקא מלשון הסיפא של הברייתא ("והא קתני חייב") ודווקא על מאן דאמר פטור, היא אחד היסודות הקדומים ביותר של מסורת תלמודית זאת. אי-ההתאמות שנתגלו בסוגיא, הן מתוך העיון בדברי הלבני הן מתוך העיון בדברי רש"י, אינן אפוא תוצאה של הוספה מאוחרת ומוטעית, אלא תופעת משנית שנגרמה בעקיפין כתוצאה ממגמת העורכים להתאים מסורת ארצישראלית עתיקה זאת למסגרתה הספרותית וההלכתית החדשה בסוגיית הבבלי.

ביאור החלק השלישי

עד כה עסקה הסוגיא בעיקר בדיני ברירת אוכלים מאוכלים. כבר בתוספתא נזכר גם עניין ברירת "עפר וצרורות" מאוכלים, וכן בירושלמי ("יש שהוא בורר צרורות כל היום"). בחלקה הראשון של סוגיית הבבלי [9] קבע רב המנונא כלל ברור בנידון: "בורר ואוכל אוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח אוכל מתוך הפסולת. פסולת מתוך אוכל לא יברור, ואם בירר – חייב חטאת". בחלקה השלישי של הסוגיא עומדת למבחן הנחת רב המנונא שמותר לברור אוכל מפסולת כאשר רב דימי [15] מעלה אפשרות שאולי "אוכל מתוך פסולת אסור", וכך נראית גם דעתו של חזקיה, שאמר: "הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהן – חייב" [16]. למרות זאת, בסוף הסוגיא הכריע סתם התלמוד [17] כנגד מגמת שתי מסורות אלו ואישר את הכלל שנזכר בדברי רב המנונא לעיל.

המעשה שנזכר בתחילת פסקא [15] הובא על ידי רב דימי מארץ ישראל לבבל ("כי אתא רב דימי"). יש להניח שמימרת חזקיה שבפיסקא הבאה [16] הגיעה גם היא לבבל מארץ ישראל, שהרי חזקיה הוא ה"גיבור" של הסוגיא המקבילה בירושלמי כאן. לכן לא נופתע אם נמצא למסורות אלו מקבילות גם בסוגיית הירושלמי. הנה סופה של סוגיית הירושלמי שתחילתה הובאה בביאור לחלק הראשון של הסוגיא לעיל:

[ז] מאי כדון?

[ח] כל עמא מודיי להיא דא"ר אימי:

[ט] ר' אימי הוה ליה אורחין; אפיק קומיהון תורמוסין ופסיליה.

[י] אמ' לון: יהבון דעתכון דאתון מיכול קינרסיה בסופה.

פירוש הירושלמי לענייננו: לעיל נחלקו רבי יוחנן וחזקיה בשאלה אם ברירת אוכלים מאוכלים אסורה מן התורה, והירושלמי לא הגיע לכלל הכרעה בזה. לכן שאלו כאן "מאי כדון", כלומר: "אז מה המסקנה?" והשיבו שגם חזקיה גם רבי יוחנן "מודים" ("כל עמא מודיי") במקרה של מעשה ר' אימי ואורחיו ("להיא דא"ר אימי") ומסכימים בנוגע להשלכותיו ההלכתיות. במעשה ר' אימי, הוא הוציא לאורחיו תורמוסים עם פסולתם ("אפיק קומיהון תורמוסין ופסיליה"). מכאן ניתן להסיק

לכאורה שר' אימי נזהר שלא לברור תורמוסים אלה מפסולתם, גם לא על מנת "להניח על השולחן", ואפילו במקרה "שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה". המסקנה המתבקשת לפי הבנת סתם התלמוד הירושלמי היא, שהאיסור לברור אוכל מפסולת חמור מן האיסור לברור אוכל מאוכל הן לשיטת חזקיה הן לשיטת רבי יוחנן. מכאן נראה שהמימרא שנמסרה בבבלי בשם חזקיה ("הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהן חייב") "לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר", כלומר לא נאמרה במפורש על ידי חזקיה אלא משקפת את מסקנת סתם התלמוד הירושלמי ממעשה ר' אימי בנוגע לעמדתו ההלכתית של חזקיה. על פי הירושלמי היינו צריכים לפרש שהאיסור שזכר במימרא זו תקף גם אם התכוון הבורר לאכול תורמוסים אלה "לאלתר".

בנוגע לתיאור המעשה עצמו בבבלי, הוא עולה (פחות או יותר) בקנה אחד עם המתואר בירושלמי:

ירושלמי	בבלי
<p>ר' אימי הוה ליה אורחין; אפיק קומיהון תורמוסין ופסילייה. אמ' לון: יהבון דעתכון דאתון מיכול קינרסיה בסופה.</p>	<p>כי אתא רב דימי, אמר: שבתא דרב ביבי הואי, ואיקלעו רבי אמי ורבי אסי. שדא קמייהו כלכלה דפירי, ולא ידענא אי משום דסבר אוכל מתוך פסולת אסור אי משום עין יפה הוא דמכוין.</p>

אמנם במסורת הירושלמי "ר' אימי הוה ליה אורחין", ולא רב ביבי, אולם בירושלמי תרומות ח ה, מה ע"ג מופיע שוב הלשון "ר' אמי הוה ליה אורחין", ומהמשך הסיפור שם מתברר שרב ביבי היה בין האורחים. לכן ייתכן שגם במעשה שלפנינו מדובר בסעודת שבת שבה השתתפו ר' אמי ורב ביבי,⁷ אלא שנתחלפו שמות המארח והאורח, כרגיל בין הבבלי והירושלמי. בבבלי, רב ביבי הניח ("שדא") לפני אורחיו כלכלה של פירות, ובירושלמי ר' אימי הוציא ("אפיק") לפנייהם תורמוסים עם פסולתם.⁸ בסוף המעשה בירושלמי אמר ר' אימי לאורחיו: "יהבון דעתכון דאתון מיכול קינרסיה בסופה"; כלומר, "תנו דעתכם שאתם [עתידיים] לאכול [גם] קנרסים בסוף [הסעודה]".⁹ לכאורה אין בדברים אחרונים אלה אלא דאגת המארח לשלום אורחיו שייהנו

תורמוס בפריחתו

7 פרופ' פרידמן כתב (בהערותיו לספר זה) בנוגע ללשון הבבלי "שבתא דרב ביבי הואי": "רש"י פירש: 'הגיע יומנו להיות עומד ומשמש על התלמידים'. ברור מן ההקבלה לסיפור הירושלמי שהקשר למעשה לא היה שימוש תלמידים על ידי הרב כי אם אירוח שזכה בו רב ביבי על ידי ר' אמי [או להפך], ומדוע אפוא נאמר 'שבתא דרב ביבי הואי'? ההסבר לסגנון זה נעוץ בנוהגם של מקורות תלמודיים לשעבר ביטוי קיים להקשר חדש במקום לטבוע סגנון חדש, והמבין יבין כיצד לפרש את הדברים בהקשרם החדש. זו תופעה נרחבת מאוד בספרותנו, ועוד יש לעמוד על היקפה האמיתי. (ראה תלמוד ערוך, הנוסח, מפתחות, עמ' 418, ד"ה סגנון: "במקום לטבוע ביטוי חדש משתמש בעל הגמרא בביטוי קיים, אף שאין משמעו מדויק בהקשר הנידון", ובצינונים שם.) המסגן את המעשה בבבלי ביקש להשתמש בלשון ספרותי יותר מ'היו לו אורחים בשבת', ולשם כך שעבד סגנון ידוע: 'שבת של מי היתה? אמרו לו: של ר' לעזר בן עזריה היתה' (תוספתא סוטה ז ט, עמ' 193), כאשר המובן המקורי, 'מי דרש בבית המדרש שבת זו? חכם פלוני דרש', מוסב לשימוש החדש: 'פלוני אירח אורחים בשבת בביתו!'. "

8 נראה שתיאור המעשה בבבלי עבר תהליך של הפשטה והכללה, שהרי במקום המקרה המסוים שזכר בירושלמי ("תורמוסין ופסילייה") בא הלשון הכללי יותר: "כלכלה דפירי", כלומר סל של פירות. מסקנה זו מתחזקת לאור דברי החוקרים (עין הערה 10 להלן) הסבורים שלא היה נהוג אז לאכול תורמוסים טריים אלא דווקא שלוקים, ולכאורה אין הכלכלה שזכרה כלי מתאים לאלה.

9 פירוש המילה "קינרסיה" הוא "קנרס", דהיינו "ארטצ'וק", וכן הוא בסורית.

מהשפע שהכין להם, ואילו עיקר הראיה בירושלמי היא מן הצורה שבה הגיש לפנייהם את התורמוסים. אולם ייתכן שדברי רב אימי האחרונים שימשו יסוד להרהורי רב דימי בבבלי שמא אין כל סידורי הסעודה, כולל הדרך שבה הגיש לפנייהם את הפירות, משקפים שום שיקול הלכתי אלא רק רצון להרשים את האורחים בשפע הפירות השונים שהכין רב אימי להם ולכבודם. במילים אחרות: שמא "משום עין יפה הוא דמכוין".

האופציה הראשונה שהעלה רב דימי, "משום דסבר אוכל מתוך פסולת אסור", תואמת את דרך סתם התלמוד הירושלמי. מאידך, האופציה השנייה, "משום עין יפה הוא דמכוין", סותרת דרך זו ומערערת את הראיה מן המעשה בנוגע לעמדת חזקיה בשאלת ברירת אוכל מפסולת. ואם מימרא זו אכן "לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר", נופלת גם היא יחד עם הראיה מן המעשה שעליו היא עשויה להתבטל רק משום שרב דימי העלה ספקות בנוגע לרלוונטיות המעשה מפורשת, ואין היא עשויה להתבטל רק משום שרב דימי העלה ספקות בנוגע לרלוונטיות המעשה ברב ביבי לשאלת ברירת אוכל מפסולת.

מכל מקום, מגמתו הברורה של הבבלי היא לאמץ ולאשר את גישת רב המנונא [9], הגורס שברירת אוכל מפסולת מותרת. לכן ניצל בעל סתם התלמוד את העובדה שניסוח המקרה במעשה רב ביבי היה מופשט וכללי – כלכלה של פירות – ואילו תיאור המקרה במימרתו של חזקיה היה מוחשי ומסוים: "הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהן". לכן הוא יכול לטעון שדינו של חזקיה ("חייב") שייך אך ורק למקרה זה, וזאת בשל אופיים המיוחד של התורמוסים¹⁰ ודרך הכנתם,¹¹ שלפיהם "הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהן" אינו נחשב כבורר אוכל מפסולת אלא כבורר פסולת מאוכל, וחייב.

מסקנת הסוגיא

מחמשת הפירושים שהוצעו בחלקה הראשון של סוגייתנו לברייתא העומדת בראשה נדחו השניים הראשונים כלא נכונים מבחינה הלכתית ("וכי מותר לבשל לבו ביום?", "וכי מותר לאפות פחות מכשיעור?"). משלושת האחרונים אושרו במפורש רק דברי אביי [11] על ידי רבא, "שפיר אמר נחמני" [12]. אמנם דברי רב יוסף [7] ודברי רב המנונא [9] נדחו במהלך הסוגיא, אבל רק משום שלא התאימו ללשון הברייתא ("מידי קנון ותמחוי קתני?", "מידי אוכל מתוך פסולת קתני?") ולא משום שאינם מתאימים להלכה. עכשיו ראינו שבהמשך הסוגיא "חזרו וניעורו" שתי שיטות אלו [7, 9]. בחלקה השני של הסוגיא למדנו שהבורר בקנון ובתמחוי פטור אבל אסור; בנפה ובכברה חייב חטאת; ורק הבורר ביד מותר לכתחילה – והיינו שיטת רב יוסף [7]. בחלקה השלישי של הסוגיא למדנו שהבורר פסולת מאוכל חייב ואילו הבורר אוכל מפסולת מותר לכתחילה (חוץ מבמקרה החריג – תורמוסים) – והיינו שיטת רב המנונא [9]. מכיוון ששלוש השיטות נתקיימו "להלכה" במהלכי הסוגיא השונים, מתעוררת השאלה כיצד מצטרפות שלושתן לכלל שיטה מקפת אחת.

תשובה מלאה לשאלה זו תלויה בעיון מעמיק בדברי הראשונים, ולא כאן המקום לדיון ארוך מעין זה. נסתפק אפוא בהערה הכללית שמחד ניתן לצרפן לחומרא ומאידך לקולא. כדוגמה

10 לפי החוקרים (ע. לעף, Die Flora der Juden, כרך ב, עמ' 457) התורמוסים (*Lupinus termis*) מכילים את החומר המר *Lupinin*, ויש צורך להוציא את המריירות מגרעיני התורמוסים באמצעות השרייתם במי מלח או בתערובת חומצת מלח קודם השימוש בהם כמאכל בהמה. בשל כך אין בני אדם נוהגים לאוכלם טריים אלא שלוקים.

11 נוסח הפנים של כתב יד ותיקן הוא: "דשלקי ליה שבע זימנין אי לא שקלי ליה מיניה מסרח פסולת מתוך אוכל דמי". נוסח כתב יד אוקספורד הוא: "דשלקי ליה שבע זימנין ואי לא שקלי ליה מסרח וכפסולת מתוך אוכל דמי". רוב הנוסחים גורסים גירסא כפולה. בכל הנוסחים סיום הקטע מוסכם: "וכפסולת מתוך אוכל דמי", שהוא עיקר התירוץ, כפי שפירשתי בפנים. לפרטי המקרה ופירושו עיי' רי"ף ורמב"ם הלכות שבת ח יב – יג ובפירוש רש"י עד ע"ב, שהביא שלושה פירושים: הראשון ("ואי לא שקלי ליה" וכו') מבוסס על הגירסא "ואי לא שקלי ליה"; השני ("ולי נראה" וכו') מבוסס על הגירסא "ואי לא שקלי ליה מסרח", ואילו הפירוש השלישי ("ורבינו הלוי גריס" וכו') מבוסס על הגירסא "ואי שקילי ליה מסרח", שאינה נמצאת בעדי הנוסח הישירים שבידנו.

למגמת צירופן לחומרא נביא את דברי רבינו חננאל. הנה סיכומה ההלכתי של הסוגיא כנמצא בפירושו:

השמועה סלקא כאביי וכרב אשי וכחזקיה. שמעינן מדברי שלשתן כי בורר ואוכל ביד בורר ומניח ביד שרי, ולאן כל היכא דבעי שרי אלא ברירת אוכל מתוך פסולת, אבל פסולת מתוך אוכל – לא. ואוכל מתוך פסולת דשרי, [היינו] לברור ולאכול או לברור ולהניח כדי לאוכלו לאלתר על השולחן, כמו שפירשנו, אבל להניח שלא לאלתר – לא. וזה שאמרנו כי מותר לברור ולאכול לברור ולהניח, ולאכול לאלתר שרי, הני מילי ביד, אבל בקנון ובתמחוי – לא. ואם בירר – פטור אבל אסור. ובנפה ובכברה דברי הכל אסור, ואם בירר נעשה כמי שביירר לאוצר, בשוגג חייב חטאת.

כדוגמה למגמה ההפוכה נביא כאן את סיכומו של הרי"ד בספרו "המכריע" (סימן כג, עמ' קה):

ואינו נראה לי לפרש דברי אביי באוכל מתוך פסולת, דאילו כן לא הוה מחייב חטאת אפילו בנפה ובכברה, כל שכן בקנון ובתמחוי,¹² מפני שהוא שינוי, כדפרישית.

לדעת הרי"ד, ברירת "אוכל מפסולת" אינה דרך ברירה אלא "שינוי", ומשום כך לעולם אינו יכול להתחייב עליה חטאת, אפילו ברר "לבו ביום" אפילו ברר "בנפה ובכברה". כמו כן העלו התוספות (עד ע"א ד"ה והתניא חייב) שלדעת רש"י, הואיל וברירה "לאלתר" אינה "דרך הבוררים", "לאלתר אפילו בנפה וכברה שרי". אפשר כמובן להביא עוד דוגמאות רבות ולבאר את הסברות העומדות מאחוריהן, ואין כאן מקום להאריך.

לגשל לב בזכ לא אב ונא בידר ואוכל פחות פחות מכשיעור בורר ומניח פחו
מבטייער וכשייעור לא יכור ואם בידר חייב הטאת: מוקקה להרב זוסק וכי
מותר לאפות חות מכשייעור וכיהר לבשל פחות מכשיעור לא אב רב
בורר ואוכל ניד פוח לאוכל ומניח ביד בקען ובתמחוי לא אב רב
פטור אבל אביר ונפנה וככברה לא יכור ואם בידר חייב הטאת מתקולה
רבה מעונא ניד קנקות מחוי קתני אא אמר רב המענה בורר ואוכל אוכל
מתוך פסולה בורר ומניח אוכל מתוך פסולת פסולה פחות אוכל לנ
ליכור ואם בידר חייב הטאת מתקולה להאבי מיד אוכל מתוך פסולה
קתני לא אב אבי בורר ואוכל לא אהר בורר ונעשה לא אהר ולבזוס לא יכור
ואם בידר חייב הטאת נעשה כבורר לאו ער אמרוה קמיה דרבא אמר להו
שפיר קאמ נחמיה הו לפנו מיני אוכלין בידר ואכל בידר והניח רב אישי
מתני פטור רב דימיה מדפתי מתני חייב רבאשי מתני פטור והתניא אב
בידר חייב הטאת לא חשיא כאן בקען ובתמחוי כאן נפנה וככברה כיו
ארא רב דימי אב שבתא רב מדרי רוא ואוק לעו ר אנניור אסוי ופטור
שרא קמיהו בלכיה דפירי ולא ידענא אי משום רבא סבר אוכל מתוך
פסולה אסור ואי משום עין יפה הוא דאסור: אב חזקה הבורר תדמוכ
מתוך פסולה חייב למא קסבר חזקה אוכל מתוך פסולה אסור שאני
תדמוכין דילק ליה שבעי זימני דאי לא שקלי ליה מסרח כפסולת
מתוך אוכל דמי" והטוחן" אב רבפא האי מאן דפריס סירקא
חייב משום טוחן אב רב אשי האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן
אב רבאשי ואי קפיד אמשהו חייב משום מחתך: והלש והאופה אב
רבפא שבקתנא דירן בשול סימנך והוא כמשכן ונקט אופה הנגל
דירן סידורא דפת נקט אל רב אחא בר רב עמי האי מאן דשרא סימנא
לא תנא חייב משום מכעל פשיט נהולתינ לטוררי מאני קא מכיין
קמין דברפא דפז והדר קמיטי" אב רבא בר רב הונא האי מאן דארתי

בולוניה, כתב יד Archivio di Stato Fr. ebr. 205 (קטע מכריכה):
סוגיא יב-יג (עד ע"א-עד ע"ב)